

TRANSILVANIA

FÓIA ASOCIAȚIUNEI TRANSILVANE PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI
CULTURA POPORULUI ROMÂNŪ.

Nr. 7.

SIBIIŪ, 15 IULIŪ 1892.

AnulŪ XXIII.

Nr. 162—1892.

CONVOCALE.

În conformitate cu preserisele §§-lorŪ 14 și 21 din statutele AsociaȚiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului românŪ, *adunarea generală pentru anulŪ curentŪ se convocă prin acésta în opidulŪ BlajŪ pe 7 AugustŪ st. n. (26 Iulie st. v.) și ȝilele următóre.*

AducëndŪ acésta la cunoscinȚa publică, invitămŪ pe toȝi membrii AcociaȚiunei, a lua parte în numérŪ câtŪ mai mare la ședinȚele adunărei.

SibiiŪ, în 7 Iulie 1892.

PresidiulŪ AsociaȚiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului românŪ:

George BariȝiŪ m. p.,
președinte.

Dr. IoanŪ CrișianŪ m. p.,
secretarŪ II.

ȘCOLĂ CIVILĂ PUBLICĂ DE FETE A ASOCIAȚIUNEI.

Notificarea din fruntea Nr. 6 alŪ fóei nóstre a adusŪ la cunoscinȚa tuturorŪ, că DlŪ ministru reg. de culte și instrucȝiune publică, la cererea On. ComitetŪ alŪ AsociaȚiunei nóstre, a datŪ școléi civile de fete de aici *dreptulŪ de publicitate.*

ÎnregistrămŪ cu bucuriă faptulŪ acesta, și sântemŪ convingși, că acela nu numai din partea familiilorŪ, ci din partea tuturorŪ RomânilorŪ iubitorŪ de progresŪ va fi întimpinatŪ cu bucuriă. Căci, pe lângă totŪ progresulŪ, ce l'a făcutŪ acésta școlă din anŪ în anŪ, îi lipsia încă unŪ atributŪ de mare însemnătate: dreptulŪ de publicitate. Ea era școlă *privată.* Atestatele ei aveau valóre fórte mărginită; elevele ei, vrëndŪ a

cerceta vre-o altă scólă, trebuiañ sã se supunã la esamene, de care era legatã primirea lorũ în clasã superiõrã ori egalã ori póte chiar inferiõrã, dupã impregiurãrile șcõlei respective. Acestea acum în puterea *dreptului de publicitate* alũ șcõlei se schimbã spre bine, și șcõla nõstrã face încã unũ pasũ înainte în calea progresului.

Unũ altũ momentũ îmbucurãtorũ din viãta acestei șcõle este rezultatul celũ bunũ alũ educațiunei și instrucțiunei, ce l'aũ constatatũ *esamenele* dela încheierea anului scolarũ espiratũ. Legile scolare și planurile lorũ de învămãntũ s'aũ observatũ cu strictetã, direcțiunile și puterile didactice în frumõsã concordiã aũ implinitũ cu zelũ oblegãmintele lorũ, disciplina a fostũ fórtã bunã, îngrijirea pentru sãnãtatea și bunã-aflarea fizicã a elevelorũ a corespunsũ tuturorũ justelorũ acceptãri; și ambe bisericile romãne, cãrorũ aparținũ eleele, aũ priveghiatũ cu iubire de mamã pentru creșterea religiõsã-moralã a fiicelorũ lorũ ¹⁾. Ear comitetulũ Asociațiunei, ca celũ chieimatũ mai de aprõpe a supraveghia prosperarea șcõlei, ce însași Asociațiunea o a creatũ și o susține, și-a implinitũ datorința sa astfelũ, încãtũ meritã pe deplinũ nobila încredere, ce Asociațiunea nõstrã și-a pusũ într'ãnsulũ. Publiculũ distinsũ și fórtã numerosũ de ambe sexele, care dela începutũ pãnã la sfãrșitũ a onoratũ esamenele cu prezența sa, credemũ cã va fi de acordũ cu aserțiunile nõstre de mai susũ; și dovãda cea mai bunã de încrederea, ce punũ pãrinții în acestã șcõlã, este, cã deja de pe acum, ba chiar dinainte de încheierea anului scolarũ, sũntũ prenotate o mulțime de eleve pe anulũ scolarũ urmãtorũ.

Este fãrã îndoicãlã unũ ce fórtã îmbucurãtorũ, cã poporul nostru preste totũ, și în specialũ și în fruntea poporului inteligința nõstrã a recunoscutũ necesitatea, ca alãtorea cu educațiunea bãieților sã promoveze din tõte puterile sale și educațiunea

¹⁾ În „Fõia Diecesanã“ se ñice, cã esamenulũ din obiectulũ religiunei pentru tõte eleele arũ fi duratũ numai o orã. Pentru informațiune amintimũ, cã cu eleele gr.-or. și gr.-cat. s'a ținutũ esamenulũ deodatã, dar în douã sale separate; asemenea și în clasele inferiõre.

fetițelor; și Asociațiunea noastră și-a câștigat un nou titlu la recunoștința poporului nostru, cându din modestele sale mijloce a rădicatū acestū institutū superiorū, consacratū educațiunei și instrucțiunei fetițelor române. Căci abstracție făcēndū dela cultura sexului femeescū preste totū, care constitue jumetate omenimea, pentru poporulū nostru acēstā culturā era o datorință imperativā, neamānabilā, amintindu-ne istoria nōstrā cu atāta seriositate, că prin căsătoria cu femeī de viță străinā o mulțime de tinerī romāni, chiemați a fi órecāndū conducători ai poporului lorū, aū trecutū în castre străine, s'aū recitū și depārtatū de cătrā poporulū lorū, ba aū devenitū chiar inimizii aprigi ai mamei națiunii, ce i-a lăptatū.

Acēstā admonițiune, ce ni-o dā istoria, astāđi a aflatū aprețuire în tóte inimile romānesci; căci în tóte părțile vedemū rădicāndu-se institute, care se plinēscā golulū remasū de veacurī și se punā pre femeea romānā la loculū de onóre, destinatū ei de provedință: de a fi la caminulū casei sale păzitórea focului vestalū alū sacrelorū așeđāminte strămoșesci. Așa dar problema tuturorū acestorū școle este, ca dāndū elevelorū cultura generalā, universalā a secululuiū nostru, aceea se li-o dea în *spiritū romānescū*, — garanția cea mai sigurā, că elevele crescute astfelū vorū fi demne membre ale societății omenesci și totdeotată demne fiice ale națiunei lorū.

În acestū spiritū a fostū și este condusā și școlā civilā de fete a Asociațiunei; și părințiū, cari vorū se dea ficelorū lorū o creștere bine îngrijită, le potū concrede pre acelea cu tótā liniscea sufletēscā acesteī școle, împreunate cu internatū, conscie de nobila sa misiune.

Cu mulțemire și bucuriā vēđurāmū încheierea anului scolarū espiratū în acēstā școlā până acum *privatā*, și salutarāmū a VI. programā a ei ca cea d'ântāiū în nóua ei calitate de *școlā publicā*. Fiā, ca caracterulū ei de școlā *publicā* se confirme acēstā mulțemire și bucuriā în inimile nóstre ale tuturorū!

Z. Boiu.

UNŪ BIOGRAFŪ NOŪ ALŪ REGELUI MATEIŪ CORVINULŪ.

Ungaria a sërbatŭ în anulŭ trecutŭ universarea 400. a ðilei, în care a moritŭ marele rege Mateiŭ Corvinulŭ. Timpulŭ domnirii aceluia forméză unŭ capitulŭ însemnatŭ din istoria univèrsală, ear pentru istoria Ungariei este una dintre epocelè cele mai strălucite.

Din incidentulŭ acesta a edatŭ episcopulŭ Fraknoi, distinsulŭ istoricŭ maghiarŭ, ca unŭ resultatŭ alŭ studiilorŭ sale aprofundate, încă în anulŭ trecutŭ o nouă biografie a marelui rege; în timpulŭ din urmă a apărutŭ lucrarea acésta și în traducere germană (Mathias Corvinus, von Dr. Wilhelm Fraknoi, Herder'sche Verlagshandlung), arătându-ne într'unŭ limbajŭ frumosŭ și o predare perfectă, o icônă interesantă despre faptele acestuiŭ monarchŭ, carele 'și întinsese mâna spre coróna imperială germană, și 'și alesese dreptŭ reședință „burgulŭ“ istoricŭ alŭ Habsburgilorŭ din Viena. Cartea acésta a episcopuluiŭ Fraknoi va forma de acum înainte pentru orŭ și cine, care va avé nisuița de a se orienta asupra perioadei acesteia deosebite, o lectură fórte instructivă, descriindŭ ea în modŭ fidelŭ timpurile acelea, în cari unŭ rege alŭ Ungariei încercase a câștiga stăpânirea lumei civilizate întregi, în care mai departe 'și arogă dreptulŭ a fi dătătorŭ de tonŭ în tóte afacerile politice, și în cari în fine făcuse unŭ rege alŭ Ungariei din vechiulŭ orașŭ Buda unŭ focarŭ eminentŭ alŭ vieței spirituale. Vomŭ cerca deci, a presenta cetitorilorŭ nostri, pe basa studiilorŭ istorice ale episcopuluiŭ Fraknoi, pentru câteva momente figura acestuiŭ mare monarchŭ.

Caracteristică în vieța lui Mateiŭ este înainte de tóte o anumită trăsătură tiranică, carea de comunŭ se documentéză în însușirile acelorŭ bărbați, cari se simtŭ chemați a face fapte mari în lume. Elŭ voia orŭ și cândŭ se domineze și se poruncéscă; pre toți ceilalți 'i privia numai de unelte órbe ale voinței sale. Decă ici coela se vedea necesitatŭ a ceda unei ópiniuni străine, scia sè se prefacă cu mare dibăciă, se

reîntorcea însă la prima ocasiune binevenită la primele sale intențiuni.

Din exteriorul său se putea deja deduce, cumcă este un om deosebit; căci era preste măsură urit, și o scia această, — după cum se vede — și elu foarte bine, de ore-ce se simția îndemnatu a dojeni pre fiă-care măgulitoru și lingușitoru, carele făcea vreo-dată încercarea a-î dovedi contrariulu. Din fața lui însă schinteiau doi ochi brunî, alu căroru focu poruncitoru documenta de ajunsu o supremația spirituală, și expresiunea unei voințe neclintibile. În brațele sale avea o forță deosebită, și fiindu totodată inamicu alu etichetei curții regale, s'a întemplatu de multe ori, că s'a luat u la trântă dréptă cu cei mai tari și mai voinici cavaleri ai împregiurimei sale, se u apoi s'a prezentat u ca gladiatoru în fața poporulu adunat u.

Mateiu avu deja în tineretele sale a suporta multe lovituri crunte ale sortii, căci în intervale mici perduse prin mórte tatatu pre iubitulu seu tata Ioan u de Hunedóra, eroul u crestinătății, cât u și pre tinerica sa soția, contesa de Cilli. Curéndu după evenimentele acestea nefericite f u osânditu la mórte uniculu seu frate Ladisla u din partea regelui Ungariei, din causă că omorise în duel u pe tatalu contesei de Cilli, și Mateiu f u necesitat u a asista la înfiorătoriulu spectacolu, spre a vedea cum pică capulu iubitulu seu frate, retezitu prin sabia gădelui. După finirea esecuțiunei Mateiu f u aruncat u în temnița, și pandurii nemiloși îi atârnară lanțurî grele de ambe picioarele, ca astfelu se-î facă imposibilă ori ce salvare. Tóte loviturile acestea grele ale sortii, cari pre altulu l'ar u fi nimicitu cu desevêrșire, nu au fost u însă în stare a-î curma curagiulu; căci Mateiu avea cea mai mare încredere în viitorulu seu. Și intru adevêru el u n'a avut u se gémă timp u îndelungat u în închisorile statulu; căci prin voința obstéscă, ce avea se-și alégă un u rege din sinulu poporulu, f u rădicat u din temnița și pus u direct u pe tron u și îmbrăcat u cu porfiru și celelalte atribuțiuni ale puterei regale. După ce morise

marele seu tată Ioanū de Hunedóra, carele cu brațe de ferū portase frênele de gubernatorū alū Ungariei, erau țintiți deja ochii tuturorū spre persóna tinerului Mateiū ; și după-ce urcase deja treptele tronului, elū nu sē aretā de locū uimitū, aducēndu-și aminte de o prorocie vechie, ce-ī spunea, că odatā va sta în fruntea popórelorū Ungariei. O tradițiune veche istoriscesce, cumcă renumitulū paterū Ioanū Capistranū pe timpulū câtū l'a petrecutū în mijloculū familiei Hunedescilorū, la fiă-care ocașiune arū fi distinsū pre fiulū celū mai tinērū Mateiū față cu fratele seu Ladislaū prin aceea, că'lū lua totdeuna la drépta sa. Întrebatū fiindū odatā pater Capistranū de Ioanū Huniadi, pentru motivulū preferinței deosebite, ce o arată față cu fiulū seu mai tinērū Mateiū, acesta i-ar fi răspunsū, după cumū sē istoriscesce, că Ladislaū va perī în scurtū timpū, pe cândū Mateiū are a deveni unū rege mare, și va umplē lumea cu gloria faptelorū sale. Și prorocia acésta mitică întru adevērū se duse în deplinire. În scurtū timpū resurā Europa întrégā de lauda faptelorū mărețe ale regelui nou alesū, și sē scie, cu ce mare vitejiā s'a bătutū Mateiū cu Turcii pustiitorī, curmāndu-le formidabila putere. Pe lângā nisuințele sale de a pune capetū învasiunilorū păgānilorū mohamedani, aflāmū pe Mateiū totdeodatā și încurcatū în cestiile politice europene, de óre-ce avū curagiulū de a întinde brațulū seu după corónā imperialā germanā, carea sub înfluița umanismului de nou ajunsese la óre-care autoritate. Fiindū fiulū și urmașulū aceluia, carele a mântuitū creștinătatea de flagelulū păgānilorū turci, Mateiū însuși sē credea în prima linie chemātū, a deveni împēratulū Germaniei.

Mateiū se întrepuse acum în prima linie cu totū energia sa, își adunā o armată mare și puternică, spre a avē unū razimū sigurū pentru aspirațiunile sale. Deși împēratulū germanū Fridericū III era încă în viéță, Mateiū totuși sē decisē a candida după tronulū unui rege romanū, de óre-ce ca rege romanū apoi se puteā îmbucura de tóte drepturile și beneficiile unui coregentū ; fiindū afarā de acestea împēratulū Fridericū unū

omū fôrte slabū de ângerū, Mateiū potea avé speranță, de a porta în scurtū timpū însuși frênele regimului. Dela regele Podiebrad de Boemia, carele devenise acum socrulū seu, ascepta Mateiū în prima linie ajutorū mare, deóre-ce acesta însuși era unulū dintre cei șapte principī alegători germanī, carī aveau a alege pre împêratulū Germaniei. Podiebradū trâmise întru adevêrū pe cavalerulū Ioanū de Barenstein la curtea marchesului Albrecht de Brandenburg, spre a sonda terenulū și a corteși în favorulū regelui Ungariei. Dela curtea de Brandenburg însê sosi în scurtū timpū scirea, cumcă cei-lalți principii alegători la nici unū casū nu arū fi dispuși a da votulū lorū în favorulū unui principe străinū.

Auđindū acum și împêratulū Frideric despre aspirațiunile lui Mateiū, începū și elū a-i sê opune din rêsputeri, și astfelū isbucni cu începutulū anului 1448 unū resbelū. Nu trecū multū, și deodată aflămū pe Mateiū cu o armată mare în fața Vienei, blocândū orașulū din tôte părțile. Viena însê încă era bine apêrată; cetățenii se ținurā bine, și abia cu începutulū lui Iuniū 'i succese lui Mateiū a'și ținé întrarea sa triumfală în orașū, capitulândū Viena cu totū onorulū. O cronică vechie istorisesce, că Mateiū a sciutū în decursulū asediului sê se furisêscă de dóue orī în persónă în orașū, spre a se convinge prin experiință propriā, decă mai este óre orașulū în stare a resista multū timpū asaltelorū dese făcute de soldații lui Mateiū. Caracteristice sântū mascele, ce și-a alesū Mateiū strecurându-se prin porțile Vienei; odată s'a îmbrăcatū ca țeranū portândū unū coșū mare cu óuē și untū, a dóua óră însê era costumată în vestmintele unui măiestru rotarū, mănândū o rôtă nouă înaintea sa.

Ocupândū în fine vechia reședință a Habsburgilorū, Mateiū se privia pre sine de adevêratulū domnitorū alū țerei întregi, își arogā titlulū unui archiduce de Austria și avū firma voință a încorpora provinciile ereditare austriace în țêrile corónei ungare; și tôte acestea în prima linie din singurulū motivū, căci credea, că fiindū acum domnitorū preste provinciī ger-

manș, astfelu își va putea ajunge mai ușor scopurile sale. Împăratulu Fridericū însē totuși 'i succese, a câștiga prin influință deosebită coróna unu rege romanu pentru fiulu seș Maximilianu. Resultatulu acesta dobânditū de împăratulu cauzase în întreprinderile regelu Mateiū o disordine simțibilă; elu se decise deci a pune totulū în mișcare, spre a poté nulifica alegerea acēsta. Se puse cu mare dibăciă în fruntea unu marii coalițiunii europene în contra împăratulu Frideric și a fiulu aceluia, și învità la participare pre regele Franciei și tóte statele italiene.

Amū trece departe preste ramele icónei nóstre, decă amū voi se urmămū în colónele articolulu nostru regelu Mateiū la tóte întreprinderile sale spre nordū și vestū. Elū în tóte acestea desvoltă unū spiritū înaltū, condusū fiindū de firmă voință, a câștiga țerei sale unū rolū conducătoriū în concertulu politicū europeanū. Una este sigurū, că elū adecă era unū factorū deosebitū, pre care trebuiaū s'elū iee în considerare tóte poterile europene.

O memoriă eternă însē va avé Mateiū Corvinulu ori și cândū prin gradulu înaltū de progresū, prin care excelase, ținēndū totdeuna contū de fluctuațiunile culturale ale timpulu seu. Elū ori și cândū avea nisuința de a fi unū anteluptătorū alū lumei creștine din vestulū Europei, și ținea multū la onórea de a fi șocotitū și elū între cei mai erudiți ómeni ai secululu seu. Ioanū Vitézulu, episcopulu Oradei, care făcuse din curtea sa episcopală unū focarū stientificū pentru bărbații erudiți ai tuturorū națiunilorū, a fostū învățătorulu lui Mateiū la întroducerea în spiritulu renașcenței, și regele astfelū a păstratū apoi pentru tótă viēța sa o însuflețire deosebită pentru sciințe și arte. Deși greutățile regimulu apesaū umeriī regelu cu ponduri mari, elū totuși află totdeuna atātă timpū de a mai poté ceti și înveța câte ceva frumosū. În conversațiunea sa îi plăcea multū sē se folosēscă de citate din clasicii elini și romani. Se ocupa mai departe multū cu marii măiestri ai artelorū belligerante. Cu ajutorulu unorū scripte

vechii medicale cercă a pătrunde în secretul organismului omenesc, și cu ajutorul altor scripte astrologice voia să cunoscă viitoriul sorții omenesci. Pe terenul teologiei încă era bine introdus, — deci cu un cuvânt științele sale cuprindeau toate terenele. Este natural, cumcă un om iubitor de științe, precum era regele Matei, simțea în sine necesitatea de a avea în giurul său o cătă alésă de literați și filosofi, de pictori și artiști. Cu ajutorul acestora apoi a fondat renumita „bibliotecă Corvină“, carea deși nu cuprindea 50,000 de tomuri, după cum se povestea, totuși era destul de însemnată și putea rivalisa cu onoare cu oră și care altă bibliotecă a timpului aceleia. Biblioteca această, ai cărei tesauri astăzi sânt risipiți preste întregă Europa, este creațiunea cea mai strălucită științifică a regelui Matei¹⁾. Precum atrăgea această odată mirarea contemporanilor asupra ei, așa formeză cărțile din biblioteca această și astăzi încă obiecte căutate și studiate cu interesul cel mai viu. Se aud în timpul din urmă multe voci mai noue de critică, cari se încercă a micșora valoarea literară a scriptelor din biblioteca Corviniană din Buda. Fracnoi combate părerile acestea din resputeri și se întrepune cu totă autoritatea sa pentru adevărul enunțaiunilor sale.

Pe lângă iubirea sa cătră științe, dovedii Matei la ornamentarea palatului său regal din Buda, un gust deosebit de bun pentru artele frumoase. Palatul acesta regal și toți tesaurii artistice, ce erau îngământiți odată în el, astăzi sânt cu totul sterși de pe fața pământului, dirimați fiind din partea Turcilor barbari în asaltele lor spre captivarea Budei. În partea a doua a seculului trecut fură folosite ruinele spre material de zidit, și sub regimul Mariei Teresiei se ridică în locul vechiului palat, frumosul castel regesc de pe malul Dunărei, carele și astăzi este pentru capitala Ungariei un monument atrăgător.

¹⁾ Se scie, că o parte din ea se reîntorse pe timpul rebelului ruso-româno-turc delă Constantinople la Buda.

Voindă a face acum ună resumată asupra faptelor lui Matei, trebuie să concedem, cumcă din toate năsuințele și aspirațiunile sale astăzi nu ni-a mai remasă nimic. Biografu lui seu, — căruia din punctu de vedere naționalu românescă amă avă a-i obiecționa multe, căci e cunoscută, cumă le place unoră compatrioți ai nostri a scrie istorie, totuși are însă dreptă cândă afirmă la finea lucrărei sale, că deși astăzi toate năsuințele ingenioase ale regelui Matei sântă perdate, Ungaria totuși a moștenită cevași dela el, și acestea sântă: strălucirea numelui seu și lauda fapteloră sale. În timpurile decadenței țerei a avută moștenirea acăsta multe efecte binefăcătoare; căci — acăsta o credem și noi, celelalte naționalități ale Ungariei, — istoriciloră maghiari le place a afirma, că ori și care omă mare din istoria Ungariei a trebuită să fiă și de viață maghiară, ceea-ce este ună dovedită neadeveră. *R. Boiu.*

NAVIGABILITATEA OLTULUI

(Urmare și fine).

Nu putemă noi face începutulă cu invențiunii tehnice moderne; că decă o amă poté acăsta, amă așeđa la locurile unde Oltulă curge mai repede, nisce turbine și mașine dinamice, cari ară transforma forța riuluiă curgătoră în electricitate; și electricitatea o amă întrebuița, spre a o conduce pe corăbi, o amă transforma acolo iar în potere mecanică, și cu sistemulă acăsta amă câstiga poterea necesară, spre a mână corăbiile în contra curentuluiă apei, pe riuă însusă. Dar invențiunea acăsta nu a prestată încă proba de foc. Rămănemă dar pe lângă o întocmire, ce s'a adevărită în praxă: sistemulă navigațiunei în lanț (Kettenschiffahrt). Acăstă sistemă eșindă la ivelă în Franca mai ântăiă la 1854, astăzi e întrebuițată în țerile civilisate aprăpe la toate rîurile cu curentulă vehementă.

Eată principiulă, pe care se basază „navigațiunea în lanț“. În mijloculă rîuluiă se cufundă ună lanț de feră, care se

fixeză bine la capetele sale. Lungimea lanțului se face așa de mare, câtă e de lungă acea parte a riului, care prin curentul repede ală apei ofere navigațiunei greutăți. După cercetările inginerului Marcovici în casulă nostru cufundarea unū lanțū dela Avrigū până le Rômnicū va fi neevitabilă. Vapórele mēnite a circula pe linia lănțuită nu aū nicī róte nicī șurubū, ce umbă în apă, ci mecanismulū lorū întregū constă din unū locomobilū ce învîrtesce două dobe (doī sulī) aflătóre pe coperișulū corabiei. În jurulū cilindrelorū acestora ce sūntū horizontale, paralele, și ale cărorū osiī forméză cu lungimea corabiei unū unghiu de 90°, lanțulū e învêrtitū de regulă de trei orī. Ca să devinū măi chiar, se presupunemū că navigațiunea în lanțū este instalată pe linia Rômnicū—Avrigū. Unū vaporū voesce să ducă marfă dela Rômnicū pe Oltū însusū. La debarcaderă în Rômnicū lanțulū, care zace pe fundulū Oltulū, se ridică și se învêrte în jurulū dobelorū vaporulū. Acum se pune locomobilulū în mișcare, învêrte dobele, și în urma fricțiunei între lanțū și dobă corabia va înainta, întocmai cum se ridică gălêta din fântână, decă întorcū sululū, ce înfășură lanțulū împreunată cu gălêta în jurulū seu. Una dintre dobele numite are menirea a rădica lanțulū din fundulū riului și a-lū înfășura în jurulū seu, ceealaltă desfășură lanțulū și 'lū așeză iar pe talpa riului. La distanțe anumite cam la unū kilometru, seū și măi desū, lanțulū e așa alcătuitū, că are o zală seū lăcatū, ce face posibilă descompunerea lanțulū. Și acēsta cu scopulū, ca vapórele să nu fiă nevoite a „întra în lanțū“ seū a eși din elū numai la Rômnicū, seū la Avrigū, ci se aibă posibilitatea de a intra și a eși după placū. Decă se întâlnescū două „corăbiī în lanțū“ pe rîu, una mergēndū la dealū, alta venindū la vale, de regulă cēsta ese din lanțū și'lū cedéză celeia. După ce aū trecutū înainte cea cu drumulū spre dealū, cea cu drumulū spre vale iar întră în lanțū, și ambele 'și continuă nesupērate drumulū lorū. Acēsta arū fi dar partea tehnică a navigațiunei în lanțū. Încătū pentru cea iuridică, e evidentū, că unū astfelū de lanțū reclamă pentru sine tóte însușirile unū monopolū. Pentru

aceea întreprinderile de navigațiune în lanțu sîntu supuse supra-veghierei statului și tuturor condițiunilor puse bunăoară și drumurilor de feru private.

Avîndu aceste în vedere, e ușorî de prevăduțu, că pentru întreprinderea navigațiunei în lanțu pe Oltu numai atunci s'ar afla capitalulî necesaru, decă cele două state vecine aru garanta acționariloru o cuotă anumită seú interese anumite după capitalulî investitî în întreprindere. Acésta s'a urmatu și pri alte locuri în țerile apusene, în parte și la înființarea drumurilor de feru ardelenesci.

După esperiințele făcute în Germania, unu kilometru curentu alu lanțului costă cam 4360 marce; unu vaporu cu lanțu vine între 54,000 și 84,000 marce. Socotindu lungimea lanțului dela Avrigu până la Rômnicu cu 315 kilometri, ear numerulî vaporuriloru cu 4, speșele aproximative pentru punerea în vieță a navigațiunei pe Oltu, linia Avrigu-Rômnicu, aru ajunge la unu millionu fl. v. a., nefindu socotite aici speșele pentru dinamitarea stânciloru etc. Speșele totale ale întreținerii unui vaporu facu anualu cam 14,000 fl. Așa dar pentru 4 vapore 56,000 fl., o sumă relativu forțe mică. Dela Rômnicu la vale, întocmiri speciale nu sîntu necesare.

Mai remâne a analiza, decă conjuncturile comerciale aru face de doritû navigabilisarea Oltului.

Carî aru poté fi articoliî de comerțiu? Ce putemu noi duce în România, și ce poté aduce România la noi? Cine privesce conjuncturile uóstre comerciale în momentul de față, va află, că lipsesce cu deseveșșire ori-ce contactu între comerțulu din Transilvania și România. Decă va înceta însê resboiulî vamaľu, — și încetarea lui o amu pusú condițiã regulărei Oltului, — noi Transilvăneniî le vomu trãmite Românieniloru : feru, carbuni, petrii de construcție, apoi lemne și carbuni de lemn, căci e cunoscutu, că România e o țerã sêracă de păduri; din suprafața ei totală numai cam 14% sîntu acoperite de păduri, pe cându în Transilvania sîntu siguru preste 30%. Relativu

la importul în România a materialului len nosu, dau aici locu unei mici table statistice din unulu din anu din urmă :

Natura produselor	Importațiunea în România		Exportul din România	
	Cantități	Valórea în lei	Cantități	în lei
Lemne de foc	17,000 st.	76,000	28,000 st.	113,000
Cărbuni de lemn	1,600,000 kil.	127,000	5000 kil.	400
Lemn de lucru	270,000 m. c.	5,690,000	185,000 m. c.	6,140,000
Lucrări de lemn	270,000 m. c.	6,058,000	185,000 m. c.	1,137,000
Total		11,951,000		7,390.400

Diferința între importu și esportu arată 4,560,600 fr. séu în sumă rotundă 4 $\frac{1}{2}$ milliône franci anualu, cari e necesitată România a-i da la țeri străine. Décă prin deschiderea căii Oltulu nouă ne succede a esploata pădurile nóstre din munții Făgărașulu și ai Cibinulu, e evidentu că amú poté duce și noi unú rolú însemnatú la importulu în România. — Asemene e cunoscutú, că de prezentú România importă fórté multă pétră din . . . Belgia. Ei ne vorú aduce nouă cucuruzú (porumb) și petroleu, și mai scii ce?, căci preste totú loculú s'a aretatú că drumuri nóuă producú comunicațiá nóuă în dimensiuni necalculabile. Aici s'arú poté desvolta atunci rafineriú de petroleu, și o puternică industriá de spirtú produsú din cucuruzulu importatú din „Țerá“. În fine drumulu Oltulu arú fi o legăturá directă între Transilvania și Bulgaria.

Décă se đice, că navigațiunea pe Oltú nu va poté suporta concurința drumulu de ferú, amintitú mai susú, ce e acum în lucrare, voiú obiectiona: ba din contrá! Drumulu de apă și drumulu de ferú se vorú spriginí unulu pe altulu. Căci 1) drumulu de ferú nu merge paralelú cu Oltulu, ci'lú traverséză apucându apoi spre Bucuresci, și 2) este conosciutú, cumcă așa numitele „Massengüter“ : bucate, lemne cărbuni, pétră) nu poté suporta decâtú unú transportú eftinú, așa dará pe apă, pe când drumurile de ferú totú mai multú devinú unú mijlocú de transportú pentru ómeni și vite.

Cam aceste sunt espunerile Drului Wolff. La locuri, unde amă crădutu de lipsă, amă adausă și ștersă.

Și în urma armelor se nasce întrebarea: Noi Români avem interesu, ca Oltul să devină navigabilă? Nu avem noi să ne îngrijim de apărarea intereselor fraților nostri de dincolo. Ci decă ei cugetă, că regularea Oltului lor nu le aduce folos, nu aș decât să rămână pasivi față de întreprinderea navigabilisărei Oltului, și de toate proiectele nu să alege nimic. Dar nu se pôte închipui, cum o atare întreprindere ar pôte aduce pagubă României: vorbim aici din punctu de vedere ală economiei naționale.

Încătu pentru noi de dincóce, părerea mea este, că numai strica nu ne pôte la nici ună casă. O privire pe charta etnografică a Transilvaniei ne arată, că dela Făgărașu, punctul mai înalt până unde Oltul e navigabilă, până la Turnul-roșiu, ambele margini ale riului suntu locuite aprópe numai de Români. Așa dar pentru noi e de însemnătate, să ne dămú séma asupra întrebărei, ce urmări va avea regularea Oltului? și acésta cu atátu mai mult, cu câtú influința acestei regulări nu să mărginesce numai asupra mărginașilor imediați ai riului, ci-și va îndrepta rađele sale asupra întregi părți dela sudul Transilvaniei. „Totú ce să face aici, pentru noi se face“, potemú aplica acéstă frasă în întregú cuprinsulú ei la chestia presentă. Cumcă producenții nostri de bucate vorú perde prin concurența din România născută de regularea Oltului, nu e adevăratú. Têrgulú internaționalú, ce astăđi domină Europa, nivelează cu mare punctuositate prețurile tuturor mărfurilor. Dar din protivă Români vorú afla aplicare la însăși întreprinderea de navigațiune, apoi în etablisementele de industriă, cari vorú fi urmarea regulărei Oltului, vorú conveni prin comerciu cu nóue elemente de cultură, cu unú cuvântú prin pulsarea mai puternică a vieței lor, până acumú patriarhale și neconturbate de sgomotósele valuri ale comunicațiunei și comerciului, vorú potea reporta frumóse succese materiale și intelectuale. Dar dato, ma non concessó, — că regularea Oltului ne va aduce

pagubă, putemă noi pune pedeci întreprinderii proiectate? „Da, prin aceea că nu vomă sprijini întreprinderea!“ „Acésta nu e nici ună impedimentă; sub condițiunile mai susă arătate se află capitală străină, care caută investițiune în asemenea lucrări; nu e nevoie de bani Româniloră transilvăneni“. Amă amintită acésta din urmă numai pentru a ilustra situația din tóte părțile.

Dar regularea Oltului ne va aduce folosă, și așa aseptămă cu nerăbdare deslegarea definitivă a întrebărei; bană nu vomă putea investi în întreprindere, căci nu avemă; dar ne ară părea bine, să vedemă Oltulă navigabilă.

O. Boiu.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ A OPIDULUI HAȚEGŪ*).

I.

În colțulă sud-ostică ală Transilvaniei se estinde romanticulă podeiă, numită „Țera Hațegului“. Jur împrejură e încungiurată de coline și munți, ca o grădină într'o fortărăță.

La sudă se 'nalță maiestosă grupa bătrânului „Retezată“ cu ună vâră de 2294 metri și scăldată de 4 iezere, în frunte cu „Zănóga“. În spre răsărită dela Retezată — de asupra opidului montană „Petroșeni“, înființată în loculă umilitei comune rurale „Petroșeni“ cam dela 1870 înainte, după-ce s'au deschisă băile de cărbuni de pétră, — se rădică cărunțulă „Paringă“ de 2414 metri de asupra Adriaticei.

La vestă se rămurescă munții: Bistra și Rusca, la ostă munții Bolomirului, ear la nordă ună șiră de dealuri și coline ecoperite cu codri și avute de pétră de feră, ale căroră ramură ajungă până în valea Murășului.

Țera Hațegului se rămuresce în două văli: Valea Jiului și Valea Hațegului.

Valea Jiului e sfășiată de două riuri: Jiulă apusenă și Jiulă răsăritenă cu ramurile: Taia Iiețu și Mălee. Ambe

*) Cetită în adunarea generală din Hațegū la 4/16 Augustă 1891.

Jiurile se întâlnesc la „Gura Surducului“, apoi sub nume de „Jiiu“ curgî prin Surducî, spală şesul României pe la Craiova înainte, până se varsă în Dunăre.

Valea Haţegului e sfîşiată de patru riuleţe: Riul Haţegului sîu „Galbina“, Riul S.-Măriei sîu Riul mare şi Riul Sîn-Petrului sîu „Sebeşelul“, cari tôte curgî spre nordî-ostî, şi Streiul despre Jiiu, carele curge spre nordî, tôte patru apoi se îmbugă sub promontoriul „Orlea“, după care curgî spre nordî sub numele: „Streiî“ ear sub „Uroiî“ se varsă în ţermulî stîngî alî Murîşului.

Preste 100 sate şi cîtune romînescî sîntî preperate mai totî pe malulî stîngî alî acestorî riuleţe. Locuitorî lorî sîntî marcaţi prin unî limbagiu mai clarî, prin jocuri, danţuri şi obiceiuri mai originale, prin cîntece şi melodii mai petrun-detore, — apoi prin unî portî fôrte variatî, dela portulî bastardî secuescî până la portulî legiunariului lui Traianî, cu cămeşă lungă până din josî de genunchî, şi opinci cu obele mai alesî roşii, înfăşurate pe pulpă în susî până la pîla cămeşii.

Eî sîntî parte urmaşi de ai fostilorî iobagi, parte de ai Romînilorî rădicaţi la rangulî de nobili, mai alesî în şilele Huniadescilorî, pentru vitejiile de pre câmpulî de luptă contra Turcilorî.

Ţeră mîndră şi mărétă
 Şi 'mprejurî cu munţi,
 Ca grădina 'n fortărétă
 Cu voinici mai mulţi.
 Tôtă lumea de-ai âmbra
 Ţeră ca asta n'ai afla!!

În fine altă parte îşi are originea în vechia instituţiune militară, în cîtî era deobligată a forma o armată stabilă şi sub nume de „plăiaşi, de iobagi şi „armalistî castrensi“ a apîra castelele şi fortăreţele acestui ţinutî. O parte a acestora, precum şi a celorî rădicaţi în decursulî veacurilorî la rangulî de nobili a desertatî de multî din corpulî naţiunei romîne.

În colțul nord-ostic al acestui ținut, la o înălțime cam de 300 metri de asupra Adriaticei, e situat opidul Hațeg, emporiu pentru comerțul ținutului, cu Bănatul stând în comunicație prin pasul „Pórta de ferú“, ear cu România prin pasul „Vulcanú“, — cu judecătoria, ear până în 1875 și cu tribunalul regesc, cu magistratură autonomă, carte funduară, perceptoratul regesc, comisariatul finanțial, sediul preturei, comandă de gendarmerie, scaun protopopesc gr.-orient., vicariatul foraneu gr.-cat., plebanat r. cat. etc. cu 366 case și cu o populație, carea conform „Şematismului“ clerului gr.-cat. al diecesei Lugojuului de pre anul 1891 se împarte după confesiuni:

a) Greco-catolici	424
b) Romano-catolici	271
c) Greco-orientali	1249
d) Confesiunea helvetică	182
e) Confesiunea augustană	3
f) Unitari	2
g) Israeliti	80
totalul	2211

Conscripția oficială, pre lângă repetită stăruință, totuși nu mi s'a comunicat din partea administrației opidane.

II. *Nomenclatura vechiă și topografia Hațegului.*

Începutul și numirea Hațegului se perde în vechimea timpurilor. Tradițiunea poporului susține, că Hațegul s'a rădicat pe ruinele opidului dacic „Sargetia“. Istoricult Dio Cassius, mort la anul 229 după Christos, afirmă: că „Sargetia“ se numia riul, ce curgea pe lângă Sarmisegetusa, Gradiscea de ađi.

Riul acesta n'a putut fi decât sêu riul de astăzi al Hațegului, numit și „Galbina“, dela colórea apei lui, când se umflă în urma ploilor torențiale; sêu riul St.-Măriei, numit și Riul-Mare; pentru-că ambele curg în apropierea Grădiscei de ađi.

Maî puţină probabilă e versiunea, că : prin Sargetia lui Dio Cassius s'a înţelesă Streiulă de ađi, de óre-ce acesta şi are alvia sa în depărtare cam de vr'o 12 Km. dela Grădiscea actuală, séu celă puţină de 10 Km. dela Sarmisegetusa, a cărei estensiune, se crede, că ocupa teritoriulă a 8 comune de acum. Streiulă era şi este şi acum despărţitū de cătră Sarmisegetusa prin maî multe coline şi dealuri destulă de mari.

Înţelegēdū deci óri pe care din cele dóuē riuri de ántăiu sub numirea de „Sargetia“, şi considerāndū, că multe riuleţ neavēndū numele lorū propriū, şi-le împrumută dela unele comune maî mari, pre lângă cari curgū, precum bunăórá : Ríulū Haţegū, Ríulū St.-Maria, Ríulū Streiū, Ríulū Cerna, Ríulū Sebeşū etc. etc., ba unele aū maî multe numiri deodată, dupăcum se numescū şi comunele din vecinătate, la isvorū aū o numire, pe la mijlocū alta, la gură alta ; astfelū putemū conchide cu destulă probabilitate, că şi Sargetia lui Cassius şi-a împrumutatū numele dela opidulū dacicū „Sargetia“, pre lângă care curgea.

Unde a fostū situatū opidulū Sargetia? Tradiţiunea susţine, că sub promontoriulū Orlea, unde se ímbucă ríulū „Galbina“ cu „Ríulū-Mare“, ear maî josū camū de 100 metri şi cu ríulū Sân-Petru, pentru a maî curge împreună aprópe $\frac{1}{2}$ km. şi apoi a se vērsa în Streiulū despre Jiū.

Lângă Orlea alipitū se ínalţă altū dealū numitū „Samarū“. Ambe aceste dealuri sîntū acoperite cu păduri, pe sub pólele căroră curge Galbină şi se vērşă în Ríulū-Mare. Dincolo preste Galbină vis à vis de Orlea, pe unū podeiū, numitū de poporū „Grindanū“, se vēdū urme de ruine vechi, într'o estensiune aprópe de $\frac{1}{2}$ km. □.

Cărămiđile acestorū ruine nu sîntū romane, pentru-că comparate cu cele dela Ulpia Traiana, arată o compositie şi unū materialū maî primitivū, maî durū şi maî puţină esteticū.

Dr. Atanasiu Marienescu în operatulū seu „Crăişorii romani în Dacia pe timpulū stăpānirii Sarmaţilor“ publicatū în Transilvania din 1891 Nr. 11. numirei „Sargetia“ i dá

următorii înțelesu : sar = apă, și get = pădure, Sargetia deci ară fi locu între apă și pădure, ceea-ce întru tôte corespunde cu poziția locului, unde se află ruinele, despre cari susține tradiția, că ară fi urmele Sargetiei, avându la resăritu pădurea de pre Orlea și Samară, ear la mĂdădi Riulă-Mare adecă Sargetia lui Cassius, în alvia căruia ȃice Ortelius că regele Decebală și-ară fi ascunsă tesauri se. „Sargetia“ fluvius, in quo Decebalus thesauros suos occultaverat“.

Din depărtare zăresce călătoria pe vĂrfu Orlei turnulă unu fortă, construită din pĂtră de clĂnțu și astfelă închegată, ca și cândă ară fi ună stĂnă eșitu din pĂmĂntă; elă pĂrtă numele de „Turnulă lui Vecelă“, după numele lui Bicolus credinciosulă lui Decebală, carele se fiă asistată la ascunderea tesauriloră regelă seu.

Astfelă de turnuri pe vĂrfurile mai înălțate se fi servitu Romaniloră ca stațiuni telegrafice, de unde la anumite ocațiuni prin diverse aprinderi de focă nocturne trĂmiteau scirile repentine.

La anulă 1462 regele Matciă donĂză turnulă acesta împreună cu comuna Subcetate și cu teritoriulă ei, frațiloră Ioană și Ladislaă, fiilă lui Kende de „Riu de mori“.

„Posesionem nostram Vărallya vocatam în districtu Hättczag et in comitatu de Hunyad habitam, ad nostrum Turrim lapideum“. (Transilvania din 1873 pag. 202).

În decursulă veacuriloră și pe timpulă formărei națiunei și a graiului română numirea „Sargetia“ a trecută prin atâtea metamorfoze și schimbări, până ce într'o diplomă din anulă 1276 obvine mai Ăntăiă cu numele Hättzek . . . „Petrus magister agosonum comite de Hättzek“. (Vol. I. pag. 410, documinte privitoare la istoria Româniloră, culese de E. Hurmuzaki, București 1887). Într'o diplomă din 1363 obvine sub numirile Haczok, Hätzak și Hathzak Ac universis Kenezii et senioribus olachalibus districtus Hatcak comparendi assignassemus. Datum în villa Haczok. („Transilv“. pag. 239, anulă 1871).

Mai obvine în diplomele vechi cu numele Házak, Háczág, Hoczok și Hutczuk; ear într'o diplomă din 1404 vine înainte

cu numele de ađi „Haczeg“ : fidelibus nostris Ioanni filio Kende de Malomviz districtuque de Haczeg. („Transilvania“ pag. 183, anulă 1872).

Totă cu numele „Haczeg“ vine într'o diplomă dela 1439, renoită de regele Albertă și dată la două familii nobile românesce din districtulă Hațegului pentru serviciile făcute statului în timpulă învasiuniloră turcesce. „Cum nostum pro fidelitatibus, et fidelibus servitiis Ioannis dieti Kende de Malomviz, ac Ladislai filii ipsius, nec non Kende filii Kende de eadem nobilium ut dicitur Vallachorum nostrorum districtus nostri Haczeg appellati etc. („Transilv.“ pag. 79 anulă 1873).

Apoi în diplomele date la anulă 1447 de Ioană Huniadi, guvernatorulă Ungariei, familiiloră românesce Căndea și Căndreșă din Riu de mori și familiei românesce Iaroslau din Cincișă, pentru merite militare, încă vine sub numele de Haczegă, sub care numire apoi ajunse până la noi. („Transilvania“ pag. 92 anulă 1873).

Pe timpulă învasiuniloră barbare, fiindă Sargetia situată sub Orlea, prea espusă prăđiloră, probabilă în urma vreunei devastări totale, locuitorii remași s'aă retrasă spre mēđă-nópte, în depărtare cam de 2 km. pe ună terenă mai puțină espusă și în apropierea codriloră. Aici situându-se pe sub podeiulă numită acum Cămpulă-mare, Cămpulă de mijlocă și Putineiă, aă întemeiată comuna, carea în diploma din 1276 vine mai ântăiă sub numele de „Hátzek“, avēndă mai multă forma unei strade lungi, spelate de cătră mēđăđi de riulă Hațegului numită în unele timpuri și riulă Fărcădinului dela comuna vechiă „Farcadină“, precumă apare în conscripțiunea dela 1754 a opidului fiscală Hațegă, carea se află în archivulă fișcală din Sibii (pe pagina 148 etc.)

Cu încetulă și în decursulă timpulă riulă săpându-și alviă totă mai cătră mēđă-đi, și opidulă s'a estinsă în aceeași direcțiune, luându-și configurațiunea de ađi. Casele erau mai tóte de lemnă.

În conscripțiunea amintită dela 1754, făcută cu 10 ani înainte de militarizarea Hațegului, obvine strada „Pajiste“, carea singură dintre toate stradele de acum își mai susține numele vechiu. Aici era curia dominală, sub grănițarime locuința maiorului, ear acum judecătoria regescă cercuală. În frontispiciul acestui edificiu e zidită o statueta, în mâna stângă cu un scut, orî cu cornul abundenței, ear în dreapta cu o sabie, de-asupra mai sus pe părete se pôte ceti bine „EX VLP.TRAIANI“. Tóte celelalte strade, cari vin înaintea, ađi séu nu mai există, séu și-au schimbat numele, precum: strada „Piaței“, carea se începea dela cimiteriul cel vechiu unitu din spre mēđă-nópte și se estindea cătră mēđăđi resăritu până la biserica reformată, ear cătră mēđăđi apusú până pe la biserica romano-catolică. Ea se numia astfel, pentru-că în vechime se făceau tēgurile, ba existența în acea stradă a prăvăliilor câte erau pe atunci, o atestă și bētrāni octogenari, cari mai suntu în viață.

Se mai amintesc stradele: „Zăvoiu“, dela curia dominală cătră mēđă-đi. Acesta prin dese și vehemente esundări ale riului „Fărcădinu“ distrugēndu-se de totu, în 1754 servia ca locu pentru ținerea tēgurilor de săptămānă (ibidemque actu fora hebdomadalia celebrari solent); apoi strada „Iazu“ pe țermul stāngu alu riului, în carea din colo preste riu era și móra cu două róte a Plebaniei romano-catolice, strada boulu etc.

Pe unde e acum piața și strada principală „Prundă“, în carea e rădicat și edificiul școlei grănițeresci, erau crescute tufe, sălci și arini, ér rifulu curgea pe unde e Balta dintre „Suseni“ și „Maieri“, apoi pe sub culmea din grădina casarmei finanților și pe sub cea din grădinile de pe strada „Prundă“ cătră resăritu până aprópe de strada „Greciloru“; de aici își îndrepta cursul cătră mēđăđi și pe marginea ostică a pieței de acum părăsia circumferința opidului.

S'au pēstratú însē neschimbate până în presinte mai tóte numirile părților teritoriului, dealurilor și văilor, precum:

valea Ungurului, Cepturariului, Făgetului, fața Câmpului, fața lui Flencheșu, Toplița, Martinulă, Restóca, Pléșa etc., etc. Asemenea s'au transmis până la noi prin urmașii lor numele mai multor familii: Ciuciú, Casaniú, Tocaciú, Timariú, Milotinú, Popescu, Munteanú, Cismașú, Ardeleanú, Sabișanú, Iorga, Gaină, Murariú, Filipú, Ivașcu, Nemeșú etc.

III. *Starea religioasă-bisericescă.*

În părțile Daciei religiunea creștină a prins rădăcini deodată cu venirea coloniilor lui Traianú. Martorú ni e Iustinú-Martirulú în dialogulú seu cu judeulú Trifonú, și Ireneú lib. I., contra ereticilorú (Istoria bisericescă de B. Rațú pag. 18 și Dr. Grama pag. 15, apoi Tertulian, carele a moritú în anulú 220, în epistola sa contra Iudeilorú): „Locurú lui Christosú supuse între altele sântú ale Sarmațilorú, ale Daciilorú, ale Germanilorú și ale Schițilorú, în care locurú în tóte numele lui Christosú, carele a venitú acum împărătesce, Șincaú tom. I. pag. 41, ediția Iași, și alți scriitorú bisericesci.

În fine mai pre susú de orú-ce îndoelă sântú terminii, cu cariú Românulú exprimă părțile esențiale ale religiunei creștine, precumú: creștiniú, cruce, cuminecare, dominecă, sərbătóre, păgánú, Sântă-Măriă, Sân-Petru, Sân-Georgiú etc., toți terminii de origine latină. Mai târziu, în seculú următorú, mai alesú din seculú IX, înainte, desvoltându-se ritulú și ceremoniile bisericesci, și Romániú venindú în contactú cu Grecii și Slavii, pentru exprimarea părților neesențiale ale religiunei, pentru ritú și ceremonii, s'au primitú și terminii usitați de aceleași popóre precumú; polieleu, tropariú, condacú, și pricésná, sfetilná, bogorodicină etc., cari toți se usiteză în limba bisericescă, dar între poporú nu s'au potutú vulgarisa.

De nu arú fi fostú religiunea creștină cunoscută Românilorú, de odată cu descălecarea lorú în Dacia traiană, arú fi primitú și pentru exprimarea părților esențiale ca și pentru a celorú neesențiale ale religiunei totú terminii grecesci și slavonesci.

Constantin cel mare, după-ce a învins pe Goți și a împreunat o parte a Daciei vechi éráși cu imperiul Romanilor, — prin decretul său din 312 și respective din 325, religiunea creștină o facultéază de singură religiune adeverată, ear bisericeii creștine și aderenților ei le împarte multe și mari favoruri. (Eusebius în vita Constantini, lib. II. c. 30 la Șincai).

Împératul Iustinian (527—565) cuprindéndu și el o mare parte a Daciei traiane, opresce sub pedépsă de mórte profesarea religiunei păgâne, și ca un zelos propagător al relig. creștine lucră cu tóte poterile pentru lătirea ei, precum se vede din novella 11 a lui (B. Rațiu pag. 97 și Propius de bello Gothico lib. 3 la Șincai).

Ca monumente, că religiunea creștină încă de pre tēmpurile prime ale creștinismului și-a ocupat teren fructificabil și în acest colț al Daciei vechi numit: „Țéra Hațegului“, ne pot servi bisericele vechi románesci din Pescéna, pe ale cărei ziduri s'a adaptat cea de acum în 1820, cea din Ostrovul-mare, renovată la 1863, cea din Sân-Petru, pe ală carei frontespiciu din afară sânt 2 inscripțiuni pe 2 petri; inscripțiunea din sus în limba slavonă e aprópe nedescifrabilă; ear la capetul petrii de cătră méđă-đi e un cap de marmoră cu barbă scurtă, creță-buclósă. Mai jos de bustă la mâna stângă e a dóua pétră cu inscripțiunea latină:

DEOS SILVAN.

ECOE ELVSAE

LIANVS DEC.

GOI SARM.

METROP.

AEDIFIC EX

VOTO.

Dr. H. Francke în opul: „Zur Geschichte Trajans und seiner Zeitgenossen“ Leipzig 1840 la pag. 182 đice, că lângă amfiteatrul din Ulpia Traiană s'arú fi aflat încă înainte cu vre-o 100 ani o bustă de marmoră albă, careia înse-İ lipsia capul. Turcii trecéndu pe acolo, arú fi derimat'o, ear

apoi rămășițele acestei opere de artă le ară fi adunată un preot român. Capul bustei s'ar fi aflat la alt loc și e decorat cu o cunună de lauri, a semnelui de învingere, séu al Cesarilor și s'a zidit asupra ușei unei biserici din St.-Petru din Valea Hațegului (Citată la P. Broștenu în operatulă „Charta lumii“ Transilvania 1891 pag. 103). Atât biserica din St.-Petru, cât și cele din Pescena și Ostrovlă mare, tôte trei comune în apropierea Grădiscei, sânt zidite în stil gotic și în unele părți renovate; deci și busta, precum țice Francke s'a potut zidi de asupra ușei cu ocaziunea vre-unei renovări a bisericei, fără de a detrage ceva din vechimea ei. Apoi biserica românească din comuna Streiă, zidită tot în stil gotic și bine conservată, chiar și mausoleul dela Densuș, despre a cărui origine divergéză părerile istoricilor și archeologilor.

Unii susțin că l'ară fi rădicat soția lui Longin, generală a lui Traian, spânzurată de Decebal, în memoria bărbatului se; alții că ară fi fost o capelă păgână, pentru a sacrifica idolilor, și că s'ară fi zidit mai târziu după încetarea domniei romane în Dacia, din petri cărate dela Ulpia Traiană; ear istoricul german Momen că s'ară fi rădicat numai în seculul VI ca turn de observare, și că altariul s'ară fi făcut numai după primirea creștinismului.

Ori-când se va fi rădicat acest templu, fiă pe timpul Dacilor, fiă pe timpul Romanilor, fiă chiar după încetarea domniei lor, faptul că s'a conservat în stilul seu antic ca proprietate a bisericei românești dovedesce adevărul aserțiunii, că Romanii din Densuș încă în primii seculi ai creștinismului au primit religiunea creștină, adaptându capela păgână ca biserică creștină.

În fine chiar și bisericile ocupate de reformați din Sântă-Mariă și Hațeg, sânt edificate tot în stil gotic.

În șematismul clerului romano-catolice din diecesa transilvană de pre anul 1882, la pag. 90 se afirmă că în Hațeg a esistat biserică rom.-catolică la anul 1389, că atât

biserica câtă și casele parohiale le au ocupată reformații, cari le posedau și în anul 1751, precum se vede la Fr. Olasz et Paulus Tomori în relatione de dato 21 Decembre 1751 fasc. 24 Nr. 87.

Altă versiune susține însă, că bisericile reformate din Hațegă și Sântă-Măria ară fi fostă la începută orientale, ceea-ce atestă poziția loră cu altariulă cătră resărită, câtă și picturile și frescurile de pre păreți, cari acumă, deși sântă astupate cu vară, totuși la biserica din S. Măria se potă încă bine observa.

Pe timpulă principiloră reformați episcopatulă orientălă ală Româniloră devenindă atărnătoriă dela superintendintele calvinescă, ba chiară și o parte a poporului română din comitatulă Hunedorei, mai alesă nobilă cu preoți cu totă trecendă la calvinismă (Petru Bod., la G. Barițiu Tom. I. pag. 148), multe biserici orientale au ajunsă în posesiunea reformaților, bună-ora cea din Hațegă, Sântă Măria, Clopotiva, ruinată și pustiă până înainte cu vr'o 4 ani, cândă s'a restaurată din nou, pare-mi-să cu speșele Kulturegyletului, cu care ocașiune scriitoriulă acestora a văđută picturile pe păreții altariului; din Galați acumă ruinată și pustiă etc. Episcopulă Petru Paulă Aronă făcendă visitațiune canonică în districtulă Hațegului la anulă 1759, află încă în comunele Clopotiva, Sălașulă de susă și Galață, că Calvinii își țină servițulă divină la anumite ore totă în biserica românescă, se înfuriă, dă afară din biserici catedră și bănci calvinesci. Calvinii se plângă la împăratăsa Maria Teresia, carea dispune, ca tôte bisericile să se despartă în două, s'au să se facă alte biserici nouă cu speșele comune ale ambeloră confesiuni. (G. Barițiu tom. I. pag. 450). În urmare biserica din Clopotiva și Galață remănu în posesiunea calviniloră, ear pentru confesiunea gr.-cat. se edifică altele nouă, în Galață la anulă 1765, ear în Clopotiva la anulă 1768.

Vicariulă Cirilă Țopa, mortă în 1811, sub episcopatulă lui Ioană Bobă, s'a încercată se recăștițe bisericile din Hațegă și Sânt-Măria venindă însă lucrulă până la esecuțiune, reformații

le-au apărată cu brachiulă după legile feudale de atunci, („Observatoriul“ Nr. 6 anulă 1880).

Devenită astfel biserica cea mai vechiă din Hațegă în posesiunea reformaților, pe Români gr.-or., i-afămă cu biserica afară de circumferința opidului, într'ună deluță de cătră mēdă-nópte, carele ađi se numesce cimiteriulă celă vechiă unită. Aici se mai vede numai o pétră rotundă, înaltă cam $\frac{1}{2}$ metru, carea a servită în altariă ca prestolă, și vr'o câteva cruci de pétră afundate în pământă. Aă mai remasă dela acea biserică și vr'o câte-va icóne de lemnă, care se păstréză în podulă bisericei gr.-catolice, și ună potiră de alună totă măncată de cară, carele înainte cu vr'o 8 ani a dispărută din altariulă acestei biserici.

În 5 Septembrie 1700 Români din Hațegă se đice că trecă la unire cu biserica cu totă, precum se vede din actele sinodului celă mare, ținută în același anulă la Alba-Iulia, unde la punctulă VI din actulă unirei, vine subscrisă George protopopolă Hațegului cu 35 preoți. La instalarea episcopului Athanasie, întemplată în 25 Iunie 1701, protopopolă Hațegului a mersă în prima trăsură lângă tatălă episcopului. (G. Barițiu Tom. I. pag. 206).

Causele unirei, cu deosebire în Țera Hațegului, aă fostă persecuțiunile cele grele, ce avea de a le îndura religiunea, biserica și preoțiimea ortodocsă, mai alesă din partea aceloră fi calviniți, cară cu trecerea la reformatismă, și renegău și originea și neamulă.

Comunele opidane: Ilia, Orăștia, Hunedóra și Hațegulă din Comitatulă Hunedórei, ca trecute la calvinismă, aă fostă supuse cu totulă superintendentelă calvinescă (G. Barițiu Tom. I. pag. 139). Ba principele Michailă Apafi I. prin decretulă dto Alba-Iulia 14 Iuniă 1674 supune după usulă observată de principă antecesori, tóte bisericile și totă clerulă română de-a dreptulă jurisdicțiunei superintendentului calvină Gaspar Tiszabetsi, căruia i-comite facerea visitațiuniloră canonice în bisericile românesci, coregerea retăciriloră ce le va afla, ame-

nințându cu pedepse pe cei ce nu voru respecta corecțiunile super., Gaspar Tiszabetsi.

Mely usust mi is observálván, annuáltunk, és rendeltük, hogy birodalmunkban lévő minden oláh ecclesiákra inspicíáljon Tiszteletes Tiszabetsi Gáspár uram, ortodoxus püspök és azokban lévő errorokat jolelki esmérettel corrigálja s'a dolognak kivánsága szerint dirigálja is. („Transilvania“ 1885, pag. 102).

La anulă 1763 o parte din Româniî hațeganî se reîntorce la biserica ortodoxă, mai alesă în urma predicăriloră călugărului Sofroniū din România, născutū înse în Cióra, o comună nu departe de Vințulū de josū în Transilvania. Acestū călugărū învęța „că nu e mântuire, decâtū în religiunea părintęscă“. Opera lui a fostū tare multū ajutată între altele și prin încercarea Iesuiților de a subjuga biserica românéscă, precumū făceau și reformații înainte de unire.

Trecendū așa dară o parte considerabilă, a Românilorū din Hațegū dela unire, și-aū rădicatū o biserică de lemnū în suburbiulū numitū „Suseni“, unde acum e cimiteriulū celū vechiū greco-orientalū, în carele pe lângă câteva cruci de pétră mai sustă întręgă o clopotniță de zidū.

Biserica acésta, mai târđiū după edificarea celei de acum, s'a derimatū, ear cerimea ei de lemnū s'a vëndutū la biserica din comuna vecină Reia. Bisericile de pétră de acum ale Românilorū s'aū clăditū numai în veaculū nostru, cea gr.-cat. cu spesele episcopului Bobū, în urma rezoluțiunei 11 dto Ianuariū 1821 și s'a terminatū în 1824, dotându-se la 1852 cu unū ajutoriū anualū de 21 fl. din fondulū bobianū; ear cea greco-orientală s'a edificatū la 1828 prin stăruința căpitanului militariū Ivanovicî, sêrbū de origine, cu ajutoriulū și din contribuiriile poporului.

Cine a fostū următorii lui George, celū ântăiū protopopū unitū, nu se scie până la 1763. Cu datulū din acestū anū vine subscrisū pe unū contractū Iosifū Popū Sacsali, parochū și protopopū gr.-cat., carele a trăitū și pre la anulū 1782. După mórtea acestuia, oficiulū de protopopū s'a rădicatū la

vicariată foraneu în 1786 cu decretulă aulică de sub Nr. ⁹⁶¹₁₁₅ și guvernială de sub Nr. 8853, cu ună salariu anuală de 300 fl. m. c. din fondulă Lusitană.

Primulă vicariu la 1787 a fostă Alesandru Fiscuti mai înainte protopopă ală Bistriței. În 1789 a urmată Michailă Timariu, fostă profesoră de preparandie în Blajă până în 1805; apoi puțină timpă, pôte numai ca administratoră, Tironă Dragoșă, protopopulă Albei-Iulie. Totă în 1805 urmază Cirilă Țopa, protopopulă Sibiiului, până în 1811; în 1812 Ioană Radoli protopopulă Murășă-Oșorheiului, ear în 1819 s'a denumită Ioviană Nobili, preotă în Jibotă și teologă de Lemberg, sub care s'a edificată și biserica. Morindă Nobili în I-a Faură 1841, s'a întărită de vicariu fostulă mai înainte administratoră Constantină Papfalvi, parochulă Hunedórei, carele abia se mută la Hațegă în 1850, ear în anulă următoriu alegându-se canonică la Blajă, 'i urmă la 1852 protopopulă Mediașului Stefană Moldovană, acum preposită în Lugojă.

În 1857 s'a denumită Gavriilă Popă protopopulă Betleanului, căruia după-ce s'a alesă canonică la Lugojă, i-a urmată Petru Popă, fostă secretariu episcopescă. Înantată la statulă de canonică, în locu-î se denumî la 1875 Veniamină Densușiană, protopopulă Bobârnei.

În 19 Decembre 1884, după alegerea lui Densușană ca canonică, i-a urmată vicariului actuală Ioană Ianza, protopopulă Ulpiei Traiane, născută în Blajă la 1836.

Salariulă vicarială, carele se rădică din diverse fondură, e sistemisată la 600 fl. prin emisulă ministrului de culte dto 11 Iuliă 1872 Nr. 14.358.

Primulă protopopă gr.-or., după reînființarea protopopiatului, respective, după transferarea scaunului protopopescă dela Hunedóra la Hațegă, — a fostă Ioană Macsimiliană, căruia i-a urmată fiulă seu Mihaiă Macsimiliană, ér acestuia i-a urmată Ioană Rațiu în 1861, repausată în 22 Iuniă 1891 Afară de bisericile românesce gr.-cat. și gr.-orientală și de

cea reformată, care e din timpurile prime ale creștinismului, mai este în Hațegü și biserică romano-catolică.

La anulü 1671 principele M. Apafi I. dă lui Petru Tornea bunurile, cari adî le posedă biserica romano-catolică și cari pe atunci erau fiscale. Dela Tornea, neavîndü eređi, trecü la Eva Tóköly, muierea principelui Paulü Estoras (Eszterházi), dómna ereditariă a Hațegului.

Pe timpulü acesta neavîndü romano-catolicii nici unü preotü în totü Comitatulü Hunedórei, recuréză la principe pentru cedarea bunurilorü numite „Torniane“ pe séma parochiei și școlei romano-catolice, ce sê vorü rădica în Hațegü. În 11 Februarie 1695 împëratulü Leopoldü întrodue biserica catolică în posesiunea acelorü bunuri, cari apoi s'aü adausü prin dăruirile altorü binefăceteri: Andreiü Boierü, Moise Pui, P. Ivulü, Stef Buda, Blajiu Gridianü, Ladislaus Kendeffy etc. (Relatio Balth. Balog par. dtto 20 Ianuarii anno 1776 Nr. 18).

Mai äntäiü s'a rădicatü numai o capelă de lemnü și o școlă în grădina, unde locuiesce acum cantorulü.

Biserica de adi s'a începutü a se edifica la 1747 și s'a terminatü numai în 1755. Hospițitulü Franciscanilorü acolo unde e acum s'a rădicatü la 1768 (in subsidium militarium et passum erectum) și era făcutü de lemnü, în care pe la 1777 locuiaü trei părinți, cari trăiaü mai multü din cerșitü și din ceva fundațiunii remasü lorü din vechime.

Urme vechi despre esistența unei monăstiri catolice în Hațegü aflămü într'o diplomă din 1429, prin care Ladislaü Ciacu, voivodulü Transilvaniei, dă unü transsumptü, séu o copią autentică la rogarea călugărilorü minoriți ai ordului S. Franciscü, de pre privilegiulü datü lorü mai înainte de regele Sigismundü, ad preces fratrum minorum ordinis S. Francisci de claustro de Haczak. („Transilvania“ anulü 1872 pag. 283).

Călugării acesti minoriți, cari locuiaü pe atunci în claustrele dela Ceví, Sebeșü, Orșova și Hațegü, fură instituiți de papă și de regii Ungariei cu multü mai nainte de Sigismundü, spre a face propagandă confesională, a ținé luptă cu călugării

greci și a apera autoritatea papei și a regilor apostolice ungurești. (Totu acolo).

Preste stradă, dela edificiul judecătoriei cercuale regesc s'a potut observa până înainte cu 6—7 ani fundamentul masiv al unui edificiu îngropat în pământ, pe care degropându-l notariul public, a aflat o mulțime de pete de clențu, o statuă de marmoră fără capu, nisce oșe, ba chiar și nisce pintenî. Fundamentul acela avea forma unei biserici cu altariul cătră răsăritu, și se crede că a fostu fundamentul claustrului minoriților amintiți în diploma dela 1429.

(Va urma).

Paulu Olteanu,
învăț. grăniț.

DELA ACADEMIA ROMÂNĂ.

Prin încetarea din viață a membrilor Academiei *Ioan Brătianu* și *Michailu Cogălniceanu* au venit în vacanță două locuri cari în sesiunea din urmă nu s'au întregit; murind de atunci încôce și membrii *Melchisedec* și *Cobălcescu*, acele locuri s'au înmulțit cu alte două, și așa de prezentu sunt vacante patru locuri: câte unul în secțiunea literară și a științelor, ér' două în secțiunea istorică.

Ședințele în cursul anului se țin în fie-care Vineri, vacante sînt două: una dela 15/27 Iuliu până la 15/27 Augustu, alta de două săptămâni la Crăciun. Sesiunea generală în anul venitoriu se va începe la 23 Februaru (7 Martiu).

În ședința dela 29 Maiu a. c. s'a decis a se face publicațiune întru amintirea serbarei ținute la 12 Maiu în Sibiu pentru împlinirea de 80 ani de viață a venerabilului membru academic *G. Barițiu*. Acastă publicațiune va cuprinde, pe lângă relațiunea despre numita serbare, și actele privitoare la ea și o culegere din scrierile alese ale distinsului scriitoriu din articuli publicați în „Gazeta Transilvaniei“ și în celelalte foi periodice redactate de dînsul. Pentru întocmirea acestei publicațiuni, Academia a alesu o comisiune compusă din d-nii D. A. Sturdza, Gr. G. Tocilescu și Nicolau Densusianu.

DIN CRONICA LUNARĂ.

Distincțiune. Din incidentul iubileului de 25 ani al încoronării Maiestății Sale de Rege al Ungariei, Esc. Sa Metropolitanul gr.-cat. român Dr. *Ioan Vancea* de Butésa a fost distins cu marea-cruce a ordului Leopoldin.

Asociațiunea națională arădană și-a ținut adunarea generală la 30 Mai (11 Iunie) a. c. constatându progresul în mersul agențelor sale.

Reuniunea femeilor române din Arad și provincie a ținut adunarea sa generală la 11 Iunie n. în sala seminarială din Arad, sub presiunea Dnei *Aurelia Beleşu*, cu asistenta unui public numeros. Cu vii aclamațiuni a fost salutat patronul Reuniunii P. S. Episcopu diecesan *Ioan Meșianu*, carele a implorat asupra Reuniunii binecuvântarea cerului. Progresul societății este multemitor.

Necrolog. *Dimitriu Brătianu*, distinsul bărbat de stat al României, frate mai mare a lui *Ioan Brătianu*, a repositat la 8/20 Iunie c.

George cav. de *Flondoră*, mare-proprietar în Bucovina, deputat dintel etc. a repositat la 1/13 Iunie.

Profesorul de Geologie la universitatea din Iași, membru al Academiei române și al mai multor societăți de erudiți, *George Cobălcescu*, a repositat în Iași la 21 Mai a. c. în etate de 66 ani. La immormentarea distinsului bărbat a fost reprezentată și Academia prin o delegațiune din sinul său.

Mauriciu Guist, directorul gimnasiului evangelic din Sibiu, bărbat distins prin erudițiunea și umanitatea sa, a murit la 11/23 Iunie a. c. în etate de 58 ani, după o mănósă activitate profesorală de 34, directorală de 16 ani.

Fundațiune. Învețătorul din Nadab *Ioan Doboșu*, repositat la 6/18 Iunie a. c. în etate de 58 ani, după servițu învețătorescu de 37 ani, a destinat averea sa în valoare de 10,000 fl. pentru o fundațiune în folosul tinerimeii studiöse, punându-o sub protecțiunea Episcopului Aradului.

Rector magnificur la universitatea din Cernăuți a fost ales Dr. *Emilianu Vojtuțchi*, profesor de teologie, protopresbiter etc., născut la 1850 în Cernăuți.

BIBLIOGRAFIA.

Ca scrieri intrate însemnămu:

Asociațiunea națională arădană. Conferințe publice 1892 (1 Ianuariu până 13 Martiu). Arad 1892, editura Asociațiunii naționale arădane, tipografia diecesană. Cuprinsul: Religionea ca factorul principal de producțiune, de *Augustin Hamsă*. 2. Elementul național în educațiune, de Dr. *Petru Piponi*. 3. Pământul ca predilect al forțelor naturei, de *Teodor Ceonța*. 4. Direcțiunea populară în literatura română de *Ioan Petran*. 5. Femea ca factor în civilizațiunea popórelor, de *Romul Nestor*. 6. Sfinții părinți ca pedagogi, de Dr. *Traian Puticiu*. 7. Despre libertate, de Gr. *Georgiu Plop*.

Corespondenții din Zarandă, de *Simeon Băcilă*. Deva, Kroll & Comp., 1892.

Una sută una Fabule, de *G. Sion*, membru al Academiei Române. Ediție populară. Editura librăriei *Ciurcu*, Brașov 1892.

Ad Nr. 66/1892. / Central University Library Cluj

CONCURSŪ.

Pentru ocuparea unui post de învățător la școla elementară a Reuniunii femeilor române din Sibiu, se escrie prin acesta concurs.

Doritorii de a ocupa acest post, care e împreunată cu un salariu anual de 500 fl. v. a. și 100 fl. bani de quartir, vor avea să presinte următoarele documente:

- a) atestat de botez;
- b) atestat de calificațiune pentru școlele elementare;
- c) testimonii despre cunoșcerea perfectă a limbei române ca limbă de propunere și despre cunoșcerea limbei maghiare; cari vor documenta, că sciu perfect limba germană, eventual și cea franceză, vor avea perferință.

Petițiunile provădute cu documentele numite mai sus sânt a se presenta subsemnatului comitet până la 15 August 1892 st. n.

Din sedința comitetului „Reuniunii femeilor române din Sibiu” ținută la 2 Iuliu, 1892 st. n.

Maria Cosma,
presidentă.

Dr. Octavian Russu,
secretar.